

**ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ОСОБИСТІСНА СКЛАДОВА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ У КОНТЕКСТІ
ГУМАНІСТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ**

У статті визначено місце толерантності в системі гуманістичних цінностей, а також розкрито необхідність формування толерантності у процесі фахової підготовки вчителів.

Актуальність. У законі України "Про освіту" та Національній доктрині розвитку освіти зазначено, що метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових та фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей. Таке розуміння мети означає, що система вищої освіти не повинна прагнути лише до розширення інформаційного змісту гуманітарного знання в порівнянні з професійним знанням, а відповідати більш високим цілям – залученню молодих людей до гуманістичних цінностей людства. Перед вищою освітою постає досить складне соціальне замовлення – формування особистості гуманістичного типу, справжнього інтелігента, здатного не тільки професійно, а також творчо й цілісно підходити до розв'язання завдань соціального й фахового змісту. На нашу думку, процес формування толерантності як складової майбутньої професії може стати пріоритетним завданням такого інноваційного навчання, яке б оновлювало особистість та сприяло її розвитку.

Демократизація суспільства вимагає від педагогічної науки пошуку нових шляхів якісного виховання особистості, потребує подальшого реформування й модернізації системи освіти, надає їй національну та гуманістичну спрямованість. Конкретні потреби оновленого суспільства в спеціалістах нового типу передбачають пошук нових ефективних шляхів навчання й виховання, вимагають ретельного врахування ціннісних орієнтацій у процесі підготовки молоді. Особлива увага надається розробці нових виховних технологій, які б забезпечували формування й розвиток духовних здібностей як домінуючих у ціннісній системі людини. Отже, в рамках освітньої теорії стає цілком зрозумілим виникнення такого напрямку як педагогіка толерантності.

Метою нашої статті є розкриття поняття "толерантність" як найактуальнішої гуманістичної цінності та висвітлення її значення для сучасної педагогічної науки.

Відповідно до зазначеної мети завдання статті полягають у:

- розкритті понять "терпимість" і "толерантність";
- з'ясуванні місця толерантності в системі гуманістичних цінностей;
- висвітленні важливості формування толерантності в процесі фахової підготовки вчителів.

Необхідно зазначити, що в нашій роботі ми користуємося терміном "толерантність", який є синонімічним до терміну "терпимість". Слово "толерантність" має латинське походження. У римлян *tolerantia* означало терпіння, покірність. В англійській мові толерантність означає "готовність і здатність без протесту сприймати особистість або річ", у французькій – "повагу до волі іншого, його напрямку думок, поведінки, політичних і релігійних поглядів". У китайській мові бути толерантним означає "дозволяти, допускати, виявляти великодушність стосовно інших", в арабській – "прощення, полегкість, м'якість, поблажливість, жаль, прихильність, терпіння", в перській – "терпіння, терпимість, готовність до примирення". Ідея толерантності виникла в середньовіччі в результаті осмислення наслідків релігійних конфліктів [1: 163].

На сучасному етапі розрізняють такі рівні толерантності як груповий, політичний, етнічний, індивідуально-особистісний. Також толерантність проявляється на двох рівнях: мінімальному (початковому) та максимальному (мегарівні). Перший – це толерантне ставлення людини до самої себе, коли індивід докладає зусилля для того, щоб сприйняти себе таким яким він є. Другий – це толерантна взаємодія країн, міжнародна толерантність.

Кожен статус, у якому людина виступає протягом усього життя, формує окремих вид толерантності, а, отже, розрізняють такі її види: вікову, статеву, національну – етнічну, мовну, соціальну, майнову, професійну, політичну, конфесійну, регіональну та багато інших. Здатність індивіда правильно визначити її вид та рівень – головна умова толерантного ставлення до того, з ким відбувається спілкування. Цікавою є думка доктора філософських наук М.Б. Хомякова, який вважає, що всі види та рівні толерантності можуть бути зведені до одного – міжкультурного рівня толерантності. В.Д. Павлов зазначає, що такий підхід може бути визнаним за умови широкого тлумачення поняття культури, саме духовної культури, як сукупності духовних складових життя певної спільноти [2: 20].

Беручи до уваги специфіку педагогічної праці, необхідність встановлення контактів з великою кількістю людей різного фаху, політичних та релігійних переконань, можна зазначити, що серед ціннісних пріоритетів педагога має бути усвідомлене володіння толерантністю на всіх рівнях.

Сучасні ціннісні пріоритети мають пов'язуватися з гуманістичною перебудовою всіх сфер життя суспільства. З цієї позиції основною освітньою проблемою виступає реалізація людяності кожною людиною як стосовно самої себе, так і стосовно всіх людей, світу в цілому. Людяність повинна виступати практичною реалізацією гуманізму, бути передумовою для формування гуманістичного світогляду. Людяність – це джерело, мета й критерій істинності гуманістичного світогляду. І.Д. Бех вказує, що для досягнення цього ідеалу доцільним є дотримання послідовності розвитку усвідомлення гуманістичної етики до втілення гуманістичного світогляду у власний спосіб життя, в міжособистісне спілкування, у взаємодію особистості з усім навколишнім середовищем. Оптимальним механізмом моральної вихованості необхідно вважати виховання людяності

людяністю як співучасть людей у саморозвитку один одного. Реальний шлях втілення людяності в образі життя особистості – не стільки її формування, скільки саморозвиток. Справжнє виховання полягає в тому, щоб сприяти морально-духовному саморозвиткові особистості [3: 274]. Отже, людяність як практичний засіб реалізації гуманізму та передумова формування гуманістичного світогляду сприяє становленню людини на позицію толерантності. Можна стверджувати, що людяність є відзеркаленням толерантного ставлення до інших.

Толерантність необхідна не тільки у відносинах між окремими людьми, а також на рівні родини, громади, суспільства. Таким чином, толерантність виступає як психологічна або соціально-психологічна характеристика індивідів і соціальних груп, що виявляється в їхній взаємодії з іншими індивідами або соціальними групами. Толерантність можливо розглядати як засіб зняття конфлікту, розвитку форм співіснування та взаємодії в людському суспільстві. Виховання є найбільш ефективним засобом попередження нетерпимості. Виховання в душі терпимості починається з навчання людей тому, в чому їх загальні права й свободи для того щоб забезпечити реалізацію цих прав; із заохочення прагнення до захисту прав інших [1: 154]. Дослідження функцій толерантності в системі освіти призвели до висновку, що, по-перше, вона є умовою ефективності та успішності процесу навчання, де міжсуб'єктний зв'язок учителя й учня буде визначальним; по-друге, толерантність розглядають як складову цільового комплексу процесу формування особистості. Таким чином, необхідно відзначити, що стратегічна мета виховання сьогодні зосереджена на моральній основі. Мета сучасної освіти співмірна меті споконвічних філософських пошуків мудрої людини, яка здатна оцінювати явища відповідно до їх справжньої загальнолюдської цінності й знаходити доцільну ціннісну орієнтацію. Становлення гуманної особистості майбутнього вчителя можна розглядати як процес засвоєння педагогічних знань, суспільних норм і правил, формування гуманістичних цінностей, гуманітарної складової, яка є важливою частиною загальнолюдської культури. Завдання освітньої теорії визначити шляхи та засоби формування толерантності як особливої професійно-особистісної якості. Реалізація такого освітньо-виховного завдання можливе лише в площині загальнолюдських та гуманістичних цінностей.

Загальні цінності є умовою не тільки виживання, але й розвитку соціуму. Цінність – це спосіб виділення сутнісного. Проблема цінностей особливо актуалізується в періоди соціальної трансформації. Саме перехідний період із його нестабільністю, радикальними соціальними зрушеннями веде до переоцінки цінностей і ціннісної дезорієнтації або переорієнтації особистості. Заперечення старих цінностей передбачає заперечення старих форм життя суспільства й особистості, колишніх принципів соціального пристрою й ідеалів удосконалення.

Цінності, об'єктом і суб'єктом яких є представники людського суспільства, відносять до моральних. Вони є гуманістичними цінностями, якщо їхній зміст наповнений цінностями етики – добра й справедливості, гуманізму, якщо вони усвідомлюються індивідом, а інша людина стає об'єктом його ціннісного ставлення. Такі цінності – мир, свобода, рівність, праця, істина, краса, совість, добро, гідність, обов'язок, чесність. Людина – організуючий центр цієї системи, їх носій. На суб'єктивно-особистісному рівні цінності виражаються через ставлення до іншої людини з позицій гуманізму, тобто ставлення до людини та її гідності як до вищої життєвої цінності. Гуманістичні цінності – це позитивне діяльно-активне ставлення до людини, яке засноване на визнанні людського життя, усвідомленні його недоторканості, визнанні життя головною цінністю. Це виявляється в постійному дотриманні гуманістичних принципів, цінностей, а також альтруїстичному характері почуттів та переживань. Таке ставлення знаходить своє вираження у визнанні інтересів та потреб іншої людини, орієнтації на позитивне в людях; у терпимості до поглядів, вірувань, національних традицій інших; у великодушності. Воно реалізується у відповідних вчинках, діях, поведінці людей, у протидії жорстокості, злу, несправедливості, критичному ставленні до своїх чеснот та недоліків, що зумовлює подальше самовдосконалення. Усі ці складові змісту гуманістичних цінностей органічно пов'язані між собою, знаходяться у тісній єдності у процесі формування особистості [4: 532].

Проблема цінностей та сенсу життя займає важливе місце у всіх філософіях, релігіях, творах художньої літератури, педагогічних течіях. Гуманістичні цінності – доброта, патріотизм, милосердя, працелюбність, щирість та вірність мають першорядне значення серед особистісних якостей людини. Ці якості необхідні кожній людині в суспільстві для того, щоб жити за законами гуманізму, тобто узгоджувати власні потреби й прагнення із потребами й прагненнями оточуючих людей [5: 26].

У наш час у психолого-педагогічній науці теоретичні підходи до дослідження процесу формування ціннісних орієнтацій молоді вважаються узагальненими. Сучасні науковці Г.О. Балл, І.Д. Бех, І.Я. Зязюн та інші пов'язують подальший розвиток людства та побудову гармонічної цивілізації саме з духовною сферою. На основі праць та досліджень С.Ф. Анісімова, І.Д. Бека, Л.П. Буювої, М.С. Кагана визначився категоріальний апарат теорії цінностей, який включає поняття: "цінність", "ціннісне", "ціннісне ставлення", "ціннісна орієнтація", "ціннісна позиція", "ціннісна норма". Складність поняття цінностей зумовила різні підходи до його визначення та класифікації. Цінності – це особливі продукти духовної діяльності людини, під час якої певним чином перетворюються та демонструються соціальні якості людей [6: 89].

Поняття "цінність", що склалося в наш час, досить широке – це все, що може цінувати особистість, що є для неї значущим і важливим. При визначенні цього поняття враховується його соціальна або психологічна природа [3: 292].

"Цінність" є те, що задовольняє інтереси й потреби особистості; це особлива індивідуальна реальність, суть якої полягає в позитивній значущості речей, процесів, ідей для життєдіяльності суб'єкта; цінність впливає на мотивацію й вибір способів поведінки людини. Цінності спрямовують людину в соціальній, духовній, професійній, особистісній діяльності, вони впливають на процес мислення та визначають індивідуальний стиль, спосіб життя людини. Для молоді, сучасної людини система цінностей набуває характеру ідеальних зразків, на

основі яких відбувається формування довгострокових цілей, визначення способів поведінки. У студентів вищого навчального закладу, що обрали професію вчителя, у якій домінує розумова праця та високий рівень спеціальної освіти, з'являється реальна можливість приносити користь суспільству, керуючись принципами, орієнтованими на гуманістичні цінності. Активна участь у суспільній діяльності, розвиток творчості студентів, літературно-художній розвиток особистості, розглядаються як необхідні умови формування ціннісних орієнтацій [7: 69].

До аспектів ціннісних орієнтацій належать такі: різнобічна ціннісна орієнтація, що відповідає сучасному етапові суспільно-економічному розвитку суспільства; випереджаюча ціннісна орієнтація, спрямована на ідеали, соціальні цінності суспільства на основі світоглядних принципів; соціально цінні вміння, які формуються під час діяльності [8: 40]. Особливістю психолого-педагогічного підходу до вивчення ціннісної проблематики є те, що цінності розглядаються крізь призму особистісного ставлення суб'єкта до навколишньої дійсності та особливостей орієнтації в ній. Для дослідника цінностей важливим стає вираження духовного багатства людини. У структурі особистості ціннісні орієнтації виступають таким центром, який координує визначальну життєву спрямованість поведінки і відношення до соціального середовища: вони тісно пов'язані зі світоглядом людини тому є предметом вивчення соціологів і педагогів.

Нерідко ціннісні орієнтації визначаються як найважливіший елемент внутрішньої структури особистості, закріплений життєвим досвідом індивіда, усією сукупністю його переживань, які відгороджують значиме, істотне для певної людини від незначного, несуттєвого. Під ціннісними орієнтаціями розуміється вибіркова, відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, зорієнтована на певний аспект соціальних цінностей. Ціннісні орієнтації формуються у процесі соціального розвитку індивіда, його участі в трудовому житті. Виховання людини можна розглядати як керування процесу становлення або зміни її ціннісних орієнтацій, стійке усвідомлене відношення особистості до різних предметів і явищ соціального життя [9: 287].

У статті ми також розглядаємо толерантність як умову становлення педагогічної майстерності у процесі фахової підготовки вчителів. Педагогічна майстерність майбутнього вчителя є сукупністю духовних та практичних властивостей особистості. Критеріями педагогічної майстерності виступають такі ознаки його діяльності: гуманність, науковість, педагогічна доцільність, результативність, творчість. Педагогічна майстерність ґрунтується на високому фаховому рівні педагога, його загальній культурі та педагогічному досвіді. Необхідними умовами педагогічної майстерності є гуманістична позиція вчителя й професійно значимі особистісні риси та якості [10: 152].

Окрім організаторських здібностей, сучасний педагог повинен володіти такими рисами як: витримка, толерантність, наполегливість, рішучість та вміння домагатися своєї мети навіть при виникненні перешкод. Сучасний рівень розвитку суспільства й освіти вимагає розглядати толерантність не лише як особистісну рису педагога, а як певну вимогу до нього, як принцип його діяльності. Система навчання американського педагога М. Ліпмана передбачає виховання толерантності як цінності, шляхом її послідовного обґрунтування. Існують також освітні програми в Німеччині та США, завдання яких – інтегрувати толерантність в учбові плани, а також у процес навчання й виховання. Формування педагогічної толерантності повинно бути однією з основних завдань професійної підготовки, а ступінь розвитку цієї якості – показником професійної компетентності педагога [2: 20].

Процес формування гуманістичних цінностей здійснюється за умов наявності суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагога та студента, механізмом якого є потреби в спілкуванні, в емоційному контакті, повазі людської гідності, турботі про людей, ціннісному ставленні до них та за умов підключення до гуманістично спрямованої діяльності з оточенням. Керуючись гуманістичними цінностями, потрібно прагнути до внесення діалогічних засад у взаємодію, що відбувається в різних сферах суспільного життя. Для того, щоб така діалогічна взаємодія в кожній сфері була ефективною, необхідна їй відповідність деяким універсальним принципам, а саме: принципу поваги до партнера; принципу прийняття партнера таким, яким він є; принципу поваги до себе; принципу конкордатності; принципу толерантності; принципу найповнішого використання культури. [11: 128] Освіта – це галузь, де реалізація діалогічної взаємодії (принципу толерантності) може відбуватися повною мірою. Як приклад, можна навести педагогіку співробітництва, де принцип толерантності стає засобом втілення освітніх задач. Цілий ряд положень педагогіки співробітництва спрямований на відверте спілкування й базується на принципі толерантності, прийняття учня таким, яким він є. Значущість толерантності для процесу виховання обґрунтована у психолого-педагогічній теорії Я-концепції. Толерантність у цій теорії була визначальним фактором для формування позитивної системи уявлень учня про себе. Теорія Я-концепції переконливо доводить, що розвиток негативного образу "Я" відбувається за відсутності толерантного ставлення до учня в процесі взаємодії [10].

Лише в процесі взаємодії існує можливість формування чуйності, тактовності, привітності, терпимості, демократичності та інших гуманних якостей особистості. Сучасні дослідники розглядають стосунки педагога з вихованцем як діалог двох суб'єктів. Гуманні взаємини стають мірою й вищим рівнем гуманістичних цінностей [11: 8]. Ефективність гуманізації взаємовідносин залежить від характеру педагогічного співробітництва. Професіоналізм педагогічного спілкування виявляється в готовності й умінні використовувати наявні знання на практиці, вирішувати безліч педагогічних задач; у виробленні норм поведінки; у готовності до співробітництва з учнями та батьками, колегами; емоційній контактності, що виявляється в чуйності, здатності до співпереживання; у високому рівні емоційної стабільності, педагогічної толерантності в різних конфліктних ситуаціях [1: 212]. Толерантність як особистісна риса не може сформуватися стихійно в процесі соціалізації, тому що об'єктивна реальність більше сприяє інтолерантності. Отже, для формування толерантності як

позитивної особистісної риси необхідна цілеспрямована робота, що зумовлює постанову конкретної педагогічної задачі. Адже й Декларація принципів толерантності 1995 року проголошує пріоритет освіти у її формуванні.

Професійна діяльність сучасних педагогів є неперервним процесом розв'язання навчально-виховних завдань, спрямованих на розвиток особистості учнів. Ефективність такої діяльності значною мірою визначається сформованістю ціннісних орієнтацій педагога. Сучасні потреби гуманізації освіти передбачають творчу, вільну діяльність педагога, спрямовану на прогресивний розвиток нації. Саме ці вимоги потребують орієнтації педагогів на необхідність кардинальної гуманізації виховного процесу, створення умов для самореалізації педагога як суб'єкта морально-духовної відповідальності за майбутнє. Становлення особистості педагога передбачає дії, які повинні забезпечити певний стан її свідомості, науковий світогляд і культуру педагогічної майстерності. Головне в діяльності педагога – це перспективна спрямованість. Особистість, що володіє високим рівнем усвідомлення обов'язків орієнтується не на те, які наслідки буде мати її позитивне чи негативне ставлення до обов'язкового, а базується на вільному прийнятті на себе відповідних обов'язків[10: 205].

Отже, пріоритетним завданням теорії освіти стає визначення шляхів та засобів формування толерантності як особистісної складової майбутніх педагогів. Сучасні педагоги повинні володіти вміннями толерантної взаємодії в різних життєвих та професійних ситуаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Веретенко Т., Долгополова Я. Толерантність у професійній підготовці майбутніх учителів // Педагогіка і психологія професійної освіти. – Львів. – 2002. – № 4. – 266 с.
2. Павлов В.Д. Толерантность в системе образования // Новые знания. – 2003. – № 1. С. 20-22.
3. Бех І.Д. Виховання особистості // Особистісно орієнтований підхід: науково практичні засади. – К.: Либідь, 2003. – Кн. 2. – 344 с.
4. Киричок В.А. Теоретичний аспект формування гуманістичних цінностей молодших школярів у сучасних умовах // Теоретико-методологічні проблеми розвитку особистості в системі неперервної освіти: Матеріали семінару АПН України 16 грудня 2004 р / За ред. акад. С.Д. Максименка. – К., 2005. – 716 с.
5. Лавроненко О. Формування гуманістичних цінностей – важливий аспект виховання молодших школярів // Рідна школа. – 2004. – № 7-8. – С. 26-28.
6. Власенко О.М. Проблема формування моральних цінностей майбутніх учителів // Освіта Донбасу. – 2004. – № 3-4. – С. 87-93.
7. Бобрицька В. Здоров'я в ієрархії цінностей майбутніх учителів // Рідна школа, 2003. – № 10. – С. 67-69.
8. Савченко Л. Вивчення ціннісних орієнтацій сучасної студентської молоді // Рідна школа. – 2005. – серпень. – С. 39-41.
9. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – Київ: Либідь, 1997. – 376 с.
10. Данилова Г.С. Проблема гуманістичного становлення особистості педагога в сучасних умовах. // Гуманістично спрямований виховний процес і становлення особистості: Зб. наук. пр. – К.: ВіРА Інсайт, 2001 – Кн. II. – 336 с.
11. Балл Г.О. Сучасний гуманізм і освіта: Соціально-філософські та психолого-педагогічні аспекти. – Рівне: "Ліста-М", 2003. – 128 с.

Матеріал надійшов до редакції 20.09.2007 р.

Александрова О.Ф. Толерантность как личностная составляющая будущего учителя в контексте гуманистических ценностей.

В статье определено место толерантности в системе гуманистических ценностей и раскрыта необходимость формирования толерантности в процессе профессиональной подготовки учителей.

Aleksandrova O.F. Tolerance as the Personality Constituent of a Future Teacher in the Context of Humanistic Values.

The article defines the place of tolerance in the system of humanistic values and discloses the necessity of tolerance formation in the process of teachers' professional preparation.